

ВТОРАТА ЕВРОРЕВОЛЮЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Проф. д-р ик.н. Методи Кънев
Катедра "Обща теория на икономиката"
СА "Д. А. Ценов"

Резюме: През XIX-XX в. се осъществява еманципацията на балканските народи под формата на евронационални революции. Решаваща се оказва заразата от европейския национализъм и иредентизъм. В резултат Балканите получават образа на "барутен погреб". Днес обстановката в света и духът са други. (1) По фундаментални причини Европа се обединява. Това налага обединяване и на фрагментираните Балкани. Дилемата е: или обединяване и просперитет, или маргинализация и бедност. (2) Балканите трябва да съобразят стратегията на развитието си и с императивите на глобализма, с характеристиките на пост-модерната цивилизация. Не е възможно от позициите на традиционализма да се постигне изпреварващ растеж и стратегия на догонването. Важен е изборът между моделите на американския либерализъм и европейския регулативизъм. (3) Слабият ефект на гравитацията на Балканите към ЕС (за разлика от Централна Европа) и оттук по-голямата социална цена на европеизирането на Балканите са още една причина за тяхното обединяване.

Ключови думи: еврореволюция, Балкани, интеграция, ЕС

JEL класификация: R11

Всеизвестен е песимистичният постулат, че Балканите са само географски регион. Ала историята, тази първа книга след Библията, както я нарича румънският деец М. Когълничану, неопровержимо свидетелствува за друго, а именно за общата съдба на балканските народи. В най-отдалечено време е сянката на Древна Елада. След това идва Римската империя с нейните осем провинции на Балканите: Крит, Ахея, Епир, Илирия, Македония, Тракия, Мизия и Дакия /III в. пр. Хр. - IV в. сл. Хр./. Десет века Балканите са в състава на Византия /V - XIV в./, в чийто предели става гръко-славянската им фрагментация. После Балканите са османизирани /XIV - XIX в./. Накрая /XIX - началото на XX в./ е еманципацията им от османизма под формата на евронационални революции, последната от които е тази на Кемал Ататюрк /1923 г./. Настоящата статия е опит да се осмисли ставащото на Балканите от 1989 година

насам. Струва ми се, че в лаконична форма то би могло да се дефинира като втора еврореволюция.

1. Екстремизмът на първите евронационални революции

Вдъхновител на националните революции на Балканите е европейският Ренесанс с демократичните си принципи за устройство и управление на свободното гражданско общество и с търговския си, индустриален и финансов капитализъм. Този дух носи на крилата си националноосвободителните движения в Гърция, Сърбия, Румъния България, Албания. На първо място е принципът на **свободата**. „На нашето знаме, което ще бъде забито на Балканския полуостров - казва В. Левски - ще бъдат написани само три думи: „Свобода и всекиму своето”.¹ Наред с това са още републиканският принцип, режимът на демокрация, защитата на националните интереси, принципът на веротърпимост и др.² Проповядва се принципът на равнопоставеност на балканските нации, без оглед на род, кръв, раса, вяра, имущество В това отношение румънският мислител Н. Бълческу /XIX в./ пише: „Нашият принцип е прост - почит, признание, равенство и солидарност между отделните нации”.³ От XIX в. насам се бленува „Югославянска” или „Дунавска” федерация, за да се подредят Балканите според най-добрите образци, (дадени от американците, белгийците, швейцарците) и да станат равни на другите европейски народи. Лозунгът е „Балканите - на балканските народи”, а средството се съзира в **„общото балканско действие”**. Освободителните борби вървят редом с обединителния идеал. Дори през 20-те г. на XX в. Ал. Стамболийски и Н. Титулеску, насърчени от появата на Югославия, патетично ще твърдят: „Тук, на Балканите, съществува само един отговор - **съюзяване**”. Уви, в епохата на разюздан европейски национализъм Балканският обединителен идеал не е могло да бъде друго освен мечта.

Към края на XIX век Европа вече е завършила своите национални революции. Преминала е от търговски към индустриален и дори финансов капитализъм. В началото на XX век е достигнат върхът на колониализма. Разцъфтява търговският протекционизъм Доминират духът на противопоставянето и борбата за „жизнено пространство”.

Балканите следват същата логика. Те са поле не само на културна амалгама и осмоза, но и на национални антагонизми и на съперничества. Знаме е вече не националното освобождаване, а

¹ Цит. по: Генчев, Н. Васил Левски. Воен. из-во, С., 1987, с. 83.

² П а к там.

³ Цит. по: Трайков, В. Националните доктрини на Балканските страни. Изд. „Знаме”, 2000, с. 38.

политиката на иредентизъм - доктрина, обявяваща се против оставянето на територии с едно население под властта на други държави. Прекрояването на границите въодушевява повече от мечтата за премахването им. Отдавна, още през XIX в. румънецът Тудор Владимиреску е лансирал своите "Искания" /1821 г./ гъркът Йоанис Колетис - "Мегали идея" /1844 г./, а сърбинът Илия Гарашанин - своето "Начертание" /1844 г./. От тях и в подражание на Европа избухват мегаломанските идеи за "Елински Балкани", за "Стара Сърбия", за "Ромъния море", за "Велика България", дори за "Велика Албания". Те стават национални евангелия. Утопията "Балканска федерация" се третира само като инструмент за доминация на една нация.

Знаменателно е обаче, че дори във времето на националистическата вакханалия има случаи на положителни намерения. Такава е била иницирираната от земеделския деец А. Папанастасиу Първа Балканска конференция в Атина през 1930 г., последвана от други в Истанбул, Букурещ, Солун, Белград под егидата на Обществото на народите. С оглед на балканското федериране са създадени редица специализирани комисии, постоянен съвет на външните министри, Балканска банка, Съвет за координация на законодателството и др. Конференцията в Белград през 1936 г. обаче констатира, че е налице неадекватен международен климат и че липсва международна санкция на Балканската федерация. Проектът пропада.

Следователно първите евронационални революции не дават на Балканите друг обобщаващ образ, освен конотацията на "барутен погреб". Но и Европа е пространство на крайно съперничество. Не на демокрация а ла Уилсън, а на национализъм а ла Клемансо, а ла Хитлер. Съответно и Балканите са поле не на стремеж към икономическа и духовна общност, а на противопоставяне, подклаждано от съперничеството на великите имперски сили. Такава е била реализацията на първите евронационални революции на Балканите, макар отначало те да са били вдъхновявани от човеколюбивите идеи на европейския Ренесанс.

2. Втората еврореволюция - реакция на крайния национализъм и борба за място в света

Днес обстановката в света и духът са други. В обединяването си Европа търси отговор и на вътрешноевропейското противопоставяне, и на предизвикателствата на световното развитие. Необходимостта от осигуряване на общо бъдеще на Европа се диктува от две фундаментални обстоятелства. Първо, от

глобалистичната революция и формирането на нов тип световна икономика. Без участие в тях Европа не би притежавала тежест, би била обречена на залез и изключена от силите, определящи бъдещето на света. Второ, от факта, че изолирани едни от други, европейските държави поради ограниченост на ресурсите си не могат самостоятелно, като САЩ, да заемат водещо положение в световните икономически мрежи и да извличат сами изгоди от международното разделение на труда и икономии от мащаби. Но не само това. Европа търси ново лице в един общ европейски дом с такива принципи, като: либералната демокрация; еко-социално-пазарната икономика от третично-информационен тип, интегрирана в световните мрежи; върховенството на закона; защитеността на човешките права и човешкото достойнство; формирането на единно европейско пространство и пр.

Предизвикателствата на глобализма и на обединяваща се Европа налагат да се премине от фрагментирани към обединени Балкани, с единно стопанско пространство - важна част от общоевропейското пространство. Тази втора еврореволюция на Балканите е може би още емоционално чужда на балканските ни нрави, но вече е легитимирана от масовото съзнание и е станала социална конвенция. Защото хората чувствуват: **или обединяване и просперитет, или маргинализация и бедност**. Превръщането на Балканите от географски в евроикономически регион, отворен към света, е и фактор, и последица на формирането на общоевропейски дом. Обединените Балкани и интегрирането на балканските държави в ЕС не са две алтернативи, а са две страни на един и същи процес. Метафизически е спорът, дали първо трябва да постигнем общо балканско пространство и след това да се интегрираме в Европа, както смятат някои,⁴ или обратно - да се присъединим към ЕС, което ще ни осигури и общо балканско пространство, както мислят други.⁵ И в двата случая става въпрос за подреденост на единните Балкани по днешните европейски стандарти.

Балканските страни поотделно и Балканите като цяло са изостанали и като икономики, и като общества. Показват го БВП на човек от населението и индексът на човешкото развитие. Изостаналостта на балканските страни и задълбочаващият се разрыв между тях и навлезлите в пост-индустриализма страни не дават видима перспектива за обратимост на тенденциите. Действува закон с природна сила: който бавно гребе срещу течението на времето, бързо изостава. Поради ограниченост на ресурсите и на пазарната

⁴ К а с т е л а н, Ж. История на Балканите XIV-XX в. Превод от френски, Изд.. "Хермес", 2002, с. 594.

⁵ Становище на правителствата на страните, очакващи присъединяване към ЕС.

поглъщаемост във всяка от балканските страни, никоя от тях не може самостоятелно да се интегрира в световните икономически мрежи, да извлича сама изгоди.

“Новата лудост”, обхванала Балканите - на свободно, демократично, отворено гражданско общество, почиващо на върховенството на закона, на всестранно сътрудничество, на стремеж за членство в НАТО и ЕС - не е характерна само за тази част на Европа. Такъв е европейският дух изобщо, макар де се съпътствува с антиглобализъм и трайбълизъм. Какъв ще е балканският цивилизационен избор? Налице ли са възможности и механизми при сегашното състояние на нещата всяка от балканските страни да отговори сама на предизвикателствата? Както при всеки дълбок исторически поврат, така и сега ни се налага, от една страна, да преоценим ценностите си, да отдадем приоритет на истината пред догмите /предразсъдъците/ и, от друга страна, да формираме нов политически, икономически и духовен климат на Балканите, за да се издигнем на нова устойчива траектория, която да ни осигури общо просперитетно бъдеще.

Няма съмнение, че националните интереси на всяка от балканските страни ще се запазят още дълго в бъдещето. Но е очевидно, че те ще се реализират все повече под формата и в рамките на определени регионални интереси, съответстващи на интегралните интереси на Европа. Не само в бъдеще, но още днес се наблюдава ерозиране на националните граници от имбрикацията и нарастващата взаимна зависимост на икономиките в Европа и в света.

3. Стратегия на догонването и модел за развитие на Балканите

Глобализмът не е само идеология, а реален прогрес и нарастваща заплаха. Глобализират се: международното разделение на труда, пазарите, финансовите мрежи, конкуренцията, положителните и отрицателните импулси на водещите икономики, икономическите излитания и сринове. В такава мегасреда ще се формира бъдещето на балканските страни - в асонанс или в дисонанс с нея.⁶ Информационно-комуникационните технологии, транснационалните корпорации /ТНК/ и световният пазар са новите глобални сили, придаващи на световната икономика характер на глобална мрежа. Тези нови глобални сили ще заобиколят ли Балканите? А. Тофлер метафорично ги описва като “трета вълна”,

⁶ Добре е, че новите информационно-комуникационни технологии по природата си ограничават възможността за изолация на страните една от друга и създават възможност за международно съизмерване по креативност.

която обещава да приобщи и изостаналите райони на света в общоцивилизационния процес.

Но както е известно от фолклора, там, където има мед, трябва да очакваме и жило. Глобализацията ограничава националния суверенитет, намалява националните възможности за въздействия върху процесите. При влошаване на международната конюнктура каналите за положителни въздействия върху националните икономики стават канали на отрицателни смущения.⁷ И едва ли са възможни механизми, които да отворят икономиките за плюсовете и да ги затварят за минусите на глобализацията.

Балканите трябва да съобразят стратегията на развитието си с императивите на глобализацията - отваряне, обновяване, конкурентноспособност. Без отваряне няма обновяване. А без обновяване няма конкурентноспособност и растеж. Отварянето без обновяване е гибелно за националните агенти. То трябва да се съпътствува с иновации и конкурентноспособност. Няма страна, която в изолация да решава успешно своите икономически и социални проблеми. И обратно, няма страна, която да е отворена за световния напредък и цивилизационен прогрес и да изостава в развитието си⁸. Най-изразителни са примерите на Хонконг и Сингапур, надминали по жизнено равнище бившата си метрополия - Великобритания. Причината е, че те са включени тотално в световните мрежи. Такъв пример са още Китай на Мао и Китай на Дън преди и след 1978 г, на Ирландия и др.

Отварянето на балканските страни една към друга и към света, схващано като свободна търговия, свободно движение на пари, капитали, хора и информация, налага обновяване и създаване на все по-голям балкански икономически потенциал според характеристиките на "третата вълна", т.е на пост-модерната цивилизация. Не е възможно от позициите на индустриализма от XIX и XX в. да реализираме стратегия на догонването на страни и региони, навлезли вече в пост-модерната ера, каквито са Северна Америка, Западна Европа и Югоизточна Азия⁹. Трябват ни ясни приоритети, всестранно реструктуриране, коопериране на икономиките на международна основа, съвременна икономическа и социална инфраструктура, превръщане на знанието в основен ресурс за развитие и пр. - все неща, без които е немислимо стиковането на

⁷ Известни са от 90-те г. явленията flight to safety, flight to quality, бягство на капитала към зони на сигурност и на качество.

⁸ Има два принципни модела на отваряне: на спонтанно, тотално отваряне и на управлявано, поетапно и селективно отваряне на националните икономики. Първият позволява бързо интегриране в световните мрежи, но носи рискове за деформации и обезличаване. Вторият е за предпочитане, но е свързан и с прояви на протекционизъм и на противопоставяне.

⁹ Вж. Иноземцев, В. Л. Предела "догоняющего" развития. М., "Экономика", 2000, с. 10.

националните ни икономики в световните мрежи. Трябва ни общо бъдеще.

Относителната ни изостаналост се обуславя и изразява от факта, че се намираме на стадий на развитие, изминат вече от по-напредналите страни. Този факт императивно налага да следваме стратегия на догонването въз основа на европейските стандарти и изпреварващ растеж. Важен е следователно изборът на сходни модели на развитие, чието неотклонно следване да ни даде общ образ, структура и водещ дух.

Световният опит свидетелствува за четири принципни модела на икономическо и социално развитие: децентралистичен с неолиберална логика; социал-либерален с еврореформистка логика; смесен модел на страните от Югоизточна Азия и етатистки централистичен модел с марксистка логика¹⁰. Ако оставим настрана смесения азиатски модел, както и етатисткия модел от съветски тип, според някои оптимисти претърпял фалстарт поради недочакване на “командата” на историята, остават два съпернически си модела - на американския неолиберализъм и на европейския социал-либерализъм или регулативизъм.¹¹ Ето схемата на различията между тях:

Северо-американски модел	Европейски модел
Икономика на акционерите, целяща краткосрочна печалба, центрирана върху конкуренцията, склонността към рискове и индивидуалната отговорност за бъдещето.	Икономика на партньорите, целяща дългосрочен растеж, центрирана върху хармонизирането на интересите, склонността към сигурност и солидарността при осигуряване на бъдещето. ¹²

Съществува тенденция към сближаване на двата модела, пример за което е Холандия.¹³ Но е погрешно да се смята, че светът върви към еднополюсен икономически и социален ред, както внушава Фр. Фукуяма.¹⁴ Защото животът не е нито “каноничен”, нито линеен, а и да искаме - не може да бъде. Свидетелство е спецификата на модела, който изразяват икономиките в Югоизточна

¹⁰ Вж.. Кънев, М. Преходът към пазарна икономика - обусловеност, референтни модели и политика. Сп. "Икономически изследвания", кн. 2, 2000.

¹¹ Тези модели са само свърхабстракции на голям брой национално специфицирани емпирични модели.

¹² Вж. Кънев, М., цит. съч., т.2.

¹³ Вж. Pays - Bas. Les veritables raisons du succès - Problèmes économiques, 1999, № 2643; Brodersen, H. L'économie social de marché est-elle dépassée - Problèmes économiques, 2000, № 2649, p. 7-15.

¹⁴ Вж... Фукуяма Фр. Краят на историята и последният човек. Пр., от англ., С., 1993; Фукуяма Фр. Големият разлом. Пр. от англ., Изд. “Рива” 2001.

Азия /Япония, Ю. Корея, Тайван, Хонконг, Сингапур, и др./, опиращ се едновременно на свободния пазар и на стратегическата роля на държавата. “Локомотив” на икономиките на тези страни станаха т.нар. индустриализиращи индустрии /инфраструктурата, новите информационно-комуникационни технологии, енергетиката/ и масираният износ. Благодарение на това те за сравнително кратък исторически период извървяха пътя от патриархалността, текстила и комуналността до “зелената революция” и подстъпите на пост-индустриализма. Европейският модел е подходящ за Балканите като отговор на предизвикателствата на глобализма. Това ще рече да изградим тук, на Балканите, **еко-социално-пазарна икономика от третично-информационен тип, интегрирана в световните мрежи**. Иначе не бихме могли да преодолеем главното противоречие на нашето развитие: формирането на потребностите на хората според световните стандарти и задоволяването им според ограничените национални възможности. Не бихме могли да се издигнем до “орбитата” на развитие на Европа. Осъществяването на тази визия за Балканите може да изглежда в някаква степен утопична. Но хората не могат да живеят и обществата не могат да получат кохерентност без някаква повече или по-малко осъществима мечта като източник на социална енергия.

4. Ефектът на гравитацията към ЕС - още една причина за обединяване на Балканите

Сегашното състояние на Балканските страни се обяснява предимно с политиката на правителствата - обикновено смятана за погрешна или неадекватна. Съответно успехът на реформите в страните от Централна Европа /ЦЕ/се приписва на правилната им стратегия и политика. Всъщност определящо значение за състоянието на обществата и икономиките на Балканите винаги е имал пространствено-времевият фактор и отражението му върху народо-психологията. Едва оттам нататък идва значението на политиката на правителствата. Не мисля, че тази постановка оневинява политиците. Тя само посочва координатите на мястото и значението на политиката и на отговорността на политиците, които трябва да държат сметка за географския и историческия фактор.

Географският фактор - територията, местоположението, числеността на населението и пр. на балканските страни - води със себе си силата и значението на историческия фактор, в който доминират външни интереси. Слабостта на балканските страни ги поставя в гравитационното поле на едни или други велики сили, респективно на тяхното съперничество. На тези, които наричат

Балканите “барутен погреб” на Европа със всички основания можем да кажем: “Господа, не преписвайте на Балканите плодовете на вашите някогашни балкански стратегии”. Сега отново се говори за цялостна ревизия на границите на балканските държави от влиятелни аналитични центрове и отделни лица - Стивън Майер, лорд Дейвид Оуен и др., за нов “Берлински договор” и пр.¹⁵ Такъв е “входът”, чрез който сме попаднали в сегашното си положение - фрагментирани, маргинализирани, с вечно неосъществени идеали. Но както гласи фолклорният израз, изходът е най-често там, където е входът, т.е. в обратното движение: от фрагментиране към обединяване, от противопоставяне към съюзяване. Успяват онези, които правят /наглед/ невъзможното.

На Балканите, за разлика от страните от ЦЕ, и преди социалистическия период нямаше завършен тип капиталистически пазарни отношения.¹⁶ Доминираха идеи за кооперативизма, за ролята на държавата и пр. После част от балканските страни се оказаха с централизирана планова система, изключваща пазарната логика. След резкия завой през 90-те г. попаднахме в глобална икономическа и демократично-политическа среда по отношение на която нямаме достатъчен опит. Обратно, в страните от ЦЕ този опит е натрупан в голяма степен още преди Втората световна война. Поради този геополитически момент Балканите се отличават от страните от ЦЕ по началните си условия: равнище на икономическа зрелост, степен на обвързаност с Изтока и със Запада, начин на организация и на функциониране на обществото и икономиката, национална психология и пр. Отгоре на това Западните Балкани станаха зона на военни конфликти и на крайна несигурност, което още повече ограничи притока на чуждестранни инвестиции, търговските връзки, възможностите за технологично обновяване и т.н. Това попречи Балканите да получат своевременно по-благоприятна икономическа и политическа семантика.¹⁷

Страните от ЦЕ са по-облагодетелствувани от Балканите в още едно важно отношение - те са в непосредствена близост със Западна Европа. Този фактор обуславя различен тип и различна интензивност на взаимоотношенията: за нас по-труден, за ЦЕ - по-лесен достъп до пазари, по-големи - респективно по-малки транзакционни разходи, по-трудно, съответно по-лесно вливане в международните капиталови, стокови, информационни и пр. потоци.

¹⁵ Вж., в-к "Дневник", 10 октомври 2002, с. 5.

¹⁶ Вж. А в р а м о в, Р. Стопанският ХХ в. на България. Център за либерални стратегии. С., 2001.

¹⁷ Граничното положение винаги обрича на двойственост. Може би за Балканите е подходяща метафората че са като луната: тя кръжи около земята но не пада. Да ли Балканите само ще гравитират около Европа.

По-слабо - съответно по-силно движение на хора, обучение на студенти, заемствуване на опит, ноу-хау, функции на институции, правни норми и пр. По-различен и обратно - по-близък манталитет, ценностен смисъл и т.н. Всичко това по отношение на Балканите ограничава, а по отношение на ЦЕ увеличава ресурсите за развитие. Ако се съпоставят индикаторите "БВП на човек от населението" и "близост до страните от ЕС" за Балканските страни и за страните от ЦЕ, ще се констатира ефектът на гравитацията¹⁸, произтичащ от близостта, съответно от отдалечеността спрямо ЕС. Той е в това, че страните от ЦЕ, намиращи се под непосредственото влияние на общото икономическо и духовно пространство на Западна Европа, бързо напредват. По отношение на Балканите вълните на това влияние са по-слаби и те изостават. Това обстоятелство фокусира в себе си всички ендеогенни и екзогенни фактори на развитието.

Ефектът на гравитацията има и това значение, че прави социалната цена на модернизацията на страните по-малка и по-невидима за /ЦЕ/ или по-голяма и по-осезаема /за Балканите/, следователно пораждаща различен тип съпротива срещу правителствата - стимулираща за ЦЕ и възпрепятстваща за Балканите. Формират се различни характеристики на реформите и още по-важно - различна кумулативност на причинно-следствените и функционални зависимости: към бърза европеизация /за ЦЕ/ и към маргинализация /за Балканите/. Всичко това придава различен смисъл и различна ефикасност на политиката на правителствата от Балканите и от ЦЕ, предвид на различните бариери и различната социална цена на прехода и на интегрирането към ЕС.

Изводът е, че са нужни за балканските страни компенсирани мерки и механизми от страна както на самите балкански държави, така и от страна на ЕС. Заплахата от маргинализация, а с това от перманентни конфликти и несигурност на Балканите, обаче, осъзната ли е и от ЕС? Без съмнение, това е най-голямото предизвикателство пред ЕС в началото на XXI век.

¹⁸ Вж. Кънев, М. цит. съч., фиг. 2, г. 19. Вж. също: Петракос, Дж. Балканите в новото икономическо пространство и политика за икономическо развитие. В: Българската икономика. Предизвикателствата на прехода. Научна конференция, София, ноември 2001, с. 43-45.